

SMİTH'İN «VETERİNER LİTERATÜRÜNÜN EN ESKİ TARİHİ VE İNGİLTERE'DE GELİŞMESİ» ADLI KİTABI ÜZERİNDE BİR İNCELEME

Doçent Dr. Nihal ERK

Sir Frederick Smith, (2) veteriner tarihi bakımından çok önem taşıyan bir eser bırakmıştır. Bugün veteriner tarihi konusunda çalışan bütün garplılar onun kitabını klâsik bir eser olarak kabul etmektedirler. Hali hazırda bu kitabın mevcudu yoktur. Pek az adette basıldığı bana Londra'da iken miktarı azalmış kıymetli eserler kitapçısı tarafından söylenmişti. Bir sene devamlı olarak veteriner mecmualarında ilân verildikten sonra büyük bir talih eseri olarak Londra'ya yakın bir şehirde, kitaba sahip bir kimse ilâna cevap verdi. Ben de bu suretle, bugün dünyada çok az nüshası bulunan, bu kıymetli esere sahip oldum. Aynı tarihlerde Delabere Blaine'in «*Outlines of the Veterinary Art*» isimli eseri için de ilân verdiğimiz halde onu elde etmek mümkün olmadı.

Amerika'da veteriner tarihi ile meşgul olan J. F. Smithcors, geçen yıl Blaine'in kitabının özetini ve değerini bildiren bir çalışma neşretmiştir. (3) Ben bu çalışmadan çok faydalandım. Ben de belki veteriner tarihile meşgul olan kimselere hizmeti dokunur düşüncesiyle Smith'in eseri üzerinde aynı şekilde bir çalışma yapmağı, o zaman aklıma koymuştum. 1200 sayfaya yaklaşan dört ciltlik bir kitabın özetini yapmak pek kolay olmaz, ancak kitabın yalnız 370 sayfa ve çok küçük puntolarla yazılmış olan birinci cildi genel olarak veteriner tarihine aittir. Diğer üç cilt ise İngiltere'de veteriner mesleğinin tarihinden bahsetmektedir diyebiliriz. Bu bakımdan biz şimdilik birinci cilt üzerinde duracağız. Frederick Smith 1876' da Londra Veteriner Kolejinde mezun olmuş, mesleğini çok severek ölünceye kadar kendini mesleğine vakfetmiştir. Askerî veterinerdi. 1903'te general olmuş, 1906'da şövalyelik unvanını almıştır. Smith, bu kitabını yazmak için boş zamanlarında senelerce vesika toplamış veya notlar almıştır. Emekliye ayrıldıktan sonra da 10 yıl devamlı bu kitap için çalışmıştır. Ömrü kıyafet etmediğinden eserin dördüncü cildi, kendisi öldükten sonra bir arkadaşı tarafından bastırılmıştır.

Sir Frederick Smith'in «The Early History of Veterinary Literature and Its British Development» ismini taşıyan, dört cilt halindeki eserinden birinci cilt «En erken devirlerden milâttan sonra 1700 yıllarına kadar «başlığını taşır. Kitap, 1912 - 1918 yıllarında neşredilmiş olan Journal of Comparative Pathology and Therapeutics'den reprint suretile 1919'da basılmıştır. Bu cilt iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm, milâttan evelki tarihlerden başlar ve 15 inci yüzyılın sonuna kadar devam eder; ikinci bölüm 16 ve 17'nci yüzyılları ihtiva eder. Kitapta 16 ncı yüzyılın sonuna kadar bulabildiği veya hakkında malûmat edinebildiği veteriner tababetine ait her dilde eserden ve yazarlarından, bazan aynen satırlar almak suretile, bahsetmiştir. 17 nci yüzyılı ise, Solleysel hariç, sadece İngilizce eserler ve yazarlarına hasretmiştir. Eser tamamile veteriner tababetine ait yazıların tarihçesidir. Elbette ki eksikleri çoktur; Fakat yüzlerce kitap ve manuskrip tetkikinden sonra yazılmış olan bu kitap büyük bir çalışmanın mahsulüdür. Hatâ ve noksanlarına rağmen ilmî kıymeti çok yüksektir. Zaman zaman eski devirlerde İngiltere'de hayvan tababetinin durumunu hazin bulmakta, bazı Avrupa memleketlerindeki gelişmelerden hayranlıkla bahsetmektedir. Sezarın hakkını Sezara vermek için gayret sarfederken İslâm medeniyeti çağında İslâm milletlerinin veteriner tababetteki ileri durumlarını nedense küçümsemektedir. Zaten bu mevzuda eline, doğru bir fikir verecek şekilde tam eserler geçmiş değildir. Kitabın bu kısmı zayıftır.

Kitaba önce Asur ve Eski Mısır'a ait yazılarla başlanmıştır. Hamurabi kanunlarındaki veteriner hekimliğini ilgilendiren 224 ve 225. maddelerin metinleri verilmiştir. Mısır'da Beni Hasan harabelerindeki oymalardaki sahnelerin tedavi veya besleme olduğuna karar verilememiştir. Kahun'da 1889'da bulunmuş olan veteriner tababete ait papyrusun okunabilen muhteviyatından bahsedilmiştir. Eski İran, Hint ve Arabistan'da veteriner tababeti hakkında elde vesika bulunmadığını bildirmektedir.

Eski Yunan medeniyeti çağında veterinerliğe ait daha bol döküman bulunabilmiştir. Democritus (Abderalı; M.Ö. 470-402) bıraktığı yazılarla ilk anatomi yazarı sayılmaktadır. Asırlarca sonra yaşayan Democritus'la karıştırılmamalıdır. Atinalı Simon M.Ö. 430 da hastalıklar değil, at hijyeni konusunda çok değerli bir eser bırakmıştır. At konusundaki yazarlar arasında en eski bilinen Xenophon'dur. M.Ö. 380'de «At yetiştirilmesi, terbiyesi ve seçimi» isimli eseri bugün bile değer taşıyan kısımlar ihtiva eder. Aristo'nun M.Ö. 383'de yazdığı «Hayvanlar Alemi» diye tercüme edebileceğimiz The History of Animals isimli eseri veteriner tababete ilgili mevzularla doludur. Bu kitap

vahşi ve ehli hayvanları sınıflandırmaktan başka, hastalıklardan da bahsetmektedir. Atlarda safra kesesi bulunmadığına dair not vardır. Kastrasyon, h rnia inguinale'de tedavi maksadile kullanılmıştır. Tetanos, gurm, zehirlenme zannedilen anthrax, domuz kızılı, pleuropneumonia (sığır), malleus, kuduz anlaşılabilen çeşitli hayvan hastalıklarıdır. Fillerin hastalıklarından da bahis vardır. Beşit tababetin babası Hipokrat (M. . 460) komparativ patolojinin insan tababetine faydalarından bahsetmiştir fakat veteriner tababetle meşgul olmamıştır ve kendinden birkaç yüzyıl sonra yaşıyacak olan veteriner Hipokrat'la karıştırılmamalıdır.

Kartaca İmparatorluğunda general Mago (M. . 200) 28 kısmı ihtiva eden ziraate ait bir kitap yazmıştır. Çiftlik hayvanları tababetine ait olan kısım tercüme edilerek meşhur Hippatrika'da yer almıştır.

Eski Roma'da askerler, barış zamanlarında ziraatle meşgul olduklarından yazarların çoğu asker çiftçilerdir. Cato (Sensor, M. . 233-148 en eski bir ziraat yazarı, asker), eserinde sığır beslenmesi ve bazı hastalıklarından bahseder. Marcus Tarentius Varro, M. . 36'da ziraat konusunda kitap yazmış diğer bir askerdir. Hastalıklar bahsi zayıftır. Virgil, M. . 31'de «Georgics» ismile yazdığı nazım kitabında birçok hayvan vebalarını karıştırmıştır. Celsus M. . 40'da doğmuş, insan tababeti yazarı olup veteriner tababetinin de önemini bildirmiştir. Columella M.S. 55'te yazdığı «Hayvan Yetiştiriciliği» isimli kitabında hastalıklardan bahseder. İlk defa olarak salgın hastalıklarda tecridin önemini bildirmiştir. Uyuzu kükürtlü ilaçlarla tedavi etmektedir. Koyun çiçeği vuzuhla anlatılmış, kuduz da zikredilmiştir. Pliny'nin M.S. 50'de yazdığı «Tabiat Tarihi» eserinde veterinerliğe ait ehemmiyetsiz notlar vardır. Galen (M.S. 131-201) Hikoprat gibi hayvan hastalıklarının m şahedesinin insan tababetinde faydalı olacağını yazmıştır. Puplius Vegetius Renatus (M.S. 450-500), bazı yazarların bildirdiğinin aksine veteriner tababetinin babası olarak kabul edilemez; fakat «Artis Veterinariae» isimli çok kıymetli bir kitap yazmıştır. Malleus ismi altında sığır ve atların birçok salgın hastalıklarını tarif eder. Hastalıkları kuru ve yaş olarak ayırır. Gazabı il hinin hastalıkların sebebi olduğuna inanmaz. Tetanos, uyuz iyi anlatılmıştır. Hijyen Vegetius'ta birinci pl nda gelir ve moderndir.

Bizans'ta veteriner tababetin durumu insan tababetinden ileridir. 4 ve 5 inci yüzyıllarda yaşıyan Bizanslı veterinerlerin yazıları 10 uncu yüzyılda «Hippiatrika» ismi altında bir araya toplanmıştır. Bu veterinerler arasında en meşhuru Apsytus'tur. Veteriner tababetin hakiki babası sayılır. M şahedeci olup batıl itikatlara inanmaz. Otop-

si muayeneleri ile karara varır. Chiron, Himerius, Hippocrates, Pelagonius, Hierocles, Theomnestus diğer tanınmış Bizanslı veterinerlerdir. Chiron, mitolojik Chiron'la karıştırılmamalıdır. Kendisine ait hastalıklar bahsi iyidir. Hippocrat da 8-9 yüzyıl evvel yaşamış olan Hippocrat'la başka tarihçiler tarafından çok karıştırılmıştır. «Geoponica» ziraate ait bir kitaptır. Veterinerliği ilgilendiren kısımları vardır fakat ilmi değeri azdır.

Arap Devri (7 nci yüzyıldan 12 nci yüzyıla kadar) : Bu devirde eski Yunan ve Bizans veterinerlerinin yazıları Arapçaya tercüme edildi. 6 ncı asırda yazılmış Arapça, çok az değerinde veterinerlik bahsi olan altı kadar ziraate ait eser, 7 nci asırda yazılmış dokuz kitap İngilterenin muhtelif kütüphanelerindedir. 9 uncu yüzyılda yazılmış ve bütün Bizanslı yazarları zikreden bir kitap da Paris'tedir. 11 inci yüzyıla ait İspanya'da yazılmış bir veteriner ve ziraat kitabının kopyesi İngilterededir. 12 nci yüzyılın en önemli eseri İbn-al-Awam'ın yazdığı ziraat ve hayvan tababetine ait meşhur eseridir. Kitapta kuş, tavuk, sığır ve koyun hattâ deve hastalıklarından bahis vardır. 13 üncü asırda ise şayanı dikkat bir kitap yazılmıştır. Ebu Bekr'in Naceri (*) ismini taşıyan bu eseri iki cilt halinde Fransızcaya 1859'da tercüme edilmiştir (**). Ebu Bekr'n bu kadar geniş malûmat sahibi oluşu şayanı hayrettir. Her ne kadar M. Moulé, bunların hepsinin orijinal olduğunu iddia ediyorsa da çoğu Bizans veterinerlerinden alınmıştır. Arap Devrinde 500 sene içinde veteriner tababette görülen gelişmeler, doğum bilgisinde, dental operasyonlarda (Bizanslılar bu konudan hiç bahsetmemişlerdir), bacak ve ayak hastalıklarında ve genel olarak tedavi metotlarında husule gelmiştir (***) .

Anglo-Sakson İngiltere'de veterinerlik sanatı; M.S. 5 inci yüzyıla kadar İngiltere Romalıların istilâsında kaldığı halde, veterinerlik konusunda onların bilgisinden faydalanamamışlardır. Daha sonra Dani markalıların istilâsı büsbütün kötü tesir etmiştir. Kilisenin baskısı da Vegetius'un modern fikirlerinin 500 sene sonra bile İngiltere'ye girmesine mani olmuştur ve tababet tam mânâsile batıl itikatlar çerçevesinde

(*) Naseri 13 değil 14 üncü yüzyılın yarısında yazılmıştır. (1) Burada Smith hata yapmıştır, yalnız kitabında 15 sayfa sonra bu hatayı düzeltir.

(**) Bu tercüme Bağdat'taki nüshadan yapılmıştır. Halbuki bu nüsha en orijinal kısım olan 10. makaleyi ihtiva etmez. Manuskripler kısmen kaybolmuş durumdadır. Smith'in mevcudiyetini bilmediği tam nüsha bizde, Bursa kütüphanesindedir (1). Bu bakımdan Smith'in Naseri hakkındaki hükmü tam olamaz.

(***) Burada gene 10. makaleden haberdar olmadığından nallar ve nalla kusurların tedavisi gibi o zamana kadar hiçbir veteriner yazar tarafından bu derece mükemmeliyetle ele alınmamış olan kısımdan bahsedilmemiştir (1).

vesi içinde yapılmıştır. Onuncu yüzyılda yazılmış olan Leech Book buna en iyi misaldir. Herbarium, The medicine of Quadrupeds ehemmiyetsiz yazılardır.

12 nci yüzyıl : 6 ncı yüzyılda yaşayan İppocras'ın Sanskritçe eseri 12 nci yüzyılda Moses of Palermo tarafından Arapça nüshasından Latinceye çevrilmiştir. İppocras ismi veteriner tarihinde çok karışıklığa sebep olmuştur. Eserin değeri çok azdır. Muhtemel ki Hindistan tababetinin menşei eski eski Yunan tababetidir (*).

13 üncü yüzyıl : Sicilya kralı II Frederick'in emrile Jordanus Ruffus. «Hippiatria» isimli veteriner tababete ait bir kitap yazmıştır. Kendisi Avrupa'da veteriner tababetinin rejeneratörüdür. Arapça eserlerden çok faydalanılarak yazılmış olan bu eser, iç hastalıklardan ziyade dış hastalıkları konusunda iyidir. Veteriner yazılarda ilk nomenklatür kaidesini kullanan Ruffus'dur. Albert of Colonge, Bartolomew Granville, Vincentus Bellovacensis, Boniface, Jacop Doria, Petrus de Crescentius, Walter de Henley 13 üncü yüzyılda yaşamış diğer tali veteriner yazarlardır.

14 üncü yüzyıl : Marcus ve Maurus, kendileri hakkında çok az şey bilinen iki veteriner yazardır. Bu yüzyılın en mühim yazarı İtalyan Laurens Russius'dur. Kitabın muhteviyatı Ruffus'tan kopyedir ve Bizans yazarlarından da istifade etmiştir. İlk defa deri ruamının insan bulaştığından bahseder (**). Russius da Ruffus gibi Avrupa'da veteriner tababetinin rejenerasyonuna yardım etmiştir. Hurbert of Curtenova, Dino di Pietro Dini, Bartholomew of Spadafora, Giovanni, Martin of Bolonya, Jehan de Bri, Andreas Albrecht, Juliana Barnes. 14 üncü yüzyılın tali veteriner yazarlarıdır.

15 inci yüzyıl : Bartholomew Grisone, Viscanto Girolamo, Master Facio, Manuel Diaz, William de Villiers ve Tardif ehemmiyetsiz eserler bırakmışlardır. Bu yüzyılın bizi en çok alâkadar eden şahsiyeti Leonardo Da Vinci (1452 - 1520) dir. Uzun seneler at ve insan anatomisi çalışmıştır. Yapmış olduğu şekiller bugün İngiltere'dedir. Bu yüzyılda bir tek İngiliz veteriner yazarı yoktur. Yalnız müellifleri belli olmayan bazı manüskripler bulunmuştur. İngiltere'de veteriner tababet diğer Avrupa memleketlerine, bilhassa İtalya'ya nazaran çok geridir.

Bütün bu zikredilen isimlerle veteriner yazarların hepsi bildirilmiş demek değildir. Unutulmamalıdır ki yazıların birçokları kaybol-

(*) Burada Smith tekrar hatıya düşer, zira Hint'de insan ve hayvan tababeti M.Ö. 2000 yıllarından daha evvel yapılmakta olup şayanı hayret derecede ileridir (4).

(**) Çağdaş ve hattâ bir müddet evvel yaşamış olan İslâm veterineri Ebu Bekr, bunu daha evvel zikretmiştir (1).

muştur (*). Sonradan bulunmuş ve dağılmış materyal arasında eser bulunan Demetrius Pepagomenus, 13. yüzyılda yaşamış ve kuş hastalıkları hakkında kitap yazmış olan bir Bizanslıdır.

10 uncu yüzyıldan 15 inci yüzyılın sonuna kadar geçen devri kısaca bir hatırlama yapılacak olursa; 10. yüzyıl bütün ilim kollarında kolayca bir cehalet devridir. 11. yüzyılda at sporları ve doğan avcılığı Avrupa'da kralların ilgisini çekmeye başlamıştır. 11. yüzyılda İtalya'da öğrenme arzusu başlıyor, ilk Haçlı ordusu kuruluyor. Veteriner tababet 10. asırdakinden ileri değildir. 12. yüzyılda İtalya'da ziraate önem veriliyor, İngiltere'de koyunculuk geliyor. 13. yüzyıl büyük adamlar devridir. Sicilya Kralı II. Frederick, veteriner tababetinin Avrupa'da uyanmasını teşvik ediyor. Dante, Roger Bacon, Büyük Albert bu devirde yaşıyor. İngiltere'de müthiş bir koyun çiçeği salgını yirmi sekiz yıl devam ederek koyuncululuğu mahvediyor. Haçlı seferleri tekrarlanıyor. Bu seferler Avrupa'da veteriner tababetin gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır. 190 sene süren bu harpler esnasında orduların bir kısmı İtalya üzerinden geçmişler ve bu arada İtalya birçok salgın hastalıklara sahne olmuştur. Bundan başka İslâm dünyasının sanat, ilim ve fabrikasyonla birlikte veteriner tababet bilgisi de ordularla İtalya'ya sokulduğundan, bu memleket veteriner rönesansının beşiğini teşkil etmiştir. Kral Frederick'in tesiri ve Ruffus'un kitabı ile bu daha da kolaylaşmıştır. 14 yüzyıl, şövalyelik çağı olup veteriner öğretimi teşvik görmüştür. İngiltere İspanya'dan koyun ithal etmek suretile koyuncululuğu islahâya başlamıştır. Petrarch bu devirde yaşamış ve İtalyan dilinin safiyetini temine çalışmıştır. Eski Yunan eserlerine alâka başlamıştır. En son restore edilen dil İngilizcedir. Fransızca daha 10. asırda sadeleştirilmiş bulunuyordu.

15. yüzyılda bütün Avrupa memleketlerinde, İtalya da dahil, veteriner sanatı ihmale uğramıştır, fakat cehalet devrinin sonu çok yakındır. Matbaa icad olunmuş ve çoğu ilâhiyata ait olmak üzere onbin kadar eser matbaada basılmıştır bile.

İKİNCİ KISIM

16. yüzyılın başından 18. yüzyılın sonuna kadar :

16. asırdan sonra veteriner tarihi; 1500'den, İngiltere'de ilk veteriner mektebinin açılışına kadar, yani 1800'e kadar bir, bu tarihten bugüne kadar (Müellifin hayatta olduğu, daha doğrusu yazdığı çağ 1912 - 1918) olan bir başka devre olmak üzere ikiye ayrılabilir. Kitabın

(*) Doğudaki, bilhassa bizdeki kütüphanelerde mevcut eserlerden hiç bahsedilmemektedir.

bu ikinci bölümünde, 1700'e kadar yazılmış olan veteriner tababete ait eserlerden ve yazarlarından bahsedilecektir.

16. yüzyıl : Bu yüzyılda veteriner yazıların adedi çoktur. Batı Avrupa öğrenme hevesi içindedir. Eski yazarların eserleri önem kazanmağa başlamıştır. Bunlar zikredilecektir. Bundan başka ziraate ait eserlerde veterinerliği ilgilendiren kısımlar varsa onlardan ve beşeri tababete ait yazılarda, seyahat ve diğer çeşit eserlerde veteriner tababeti ilgilendiren kısımlardan bahsedilecektir, 16. asırda -- bir istisna ile -- orta seviyenin üstüne çıkmış veteriner yazarlar yoktur. O istisna da İtalya'da yaşaması pek tabii olan ve ismi veteriner tarihinde bediyen parlıyacak olan Carlo Ruini'dir. Gene bu yüzyılda Hippiatrika, Geoponika ile Vegetius'un yazıları muhtelif dillere tercüme edilmiş ve matbaada basılmıştır.

De Lozenne, Agostino Magno'nun ehemmiyetsiz yazıları vardır. Agostino Columbre; 1518'de ilk defa tab'edilen eseri oldukça önemlidir. Hastalıklar bahsinde orijinallik göstermez, yalnız ilk defa olarak atlarda kusmayı anlatmıştır (*). Post-mortem muayene yapmamıştır. Ercolani'ye göre atlarda diabetten ilk defa bahseden Columbre'dir. Rektumda Oxyuris curvula'ya ilk dikkati çeken odur. Fizyoloji malûmatı ve doktrinleri tamamiyle galeniktir. Alfonso de Harrara, önemsiz İspanyol yazardır. Francisco de la Reyna, İspanyol veterinedir. «Veterinerlik Kitabı» isimli eserinde, önemli nokta sirkülasyon hakkında yazdıklarıdır. Bu yazılar vuzuhlu olsaydı nerede ise Harvey'den evvel kan dolaşımının kâşifi olacaktı. Joahim Camerarius (**) 1500-1574) tanınmış Alman âlimidir, pek çok eserleri arasında «Hippocomicus» veteriner tababetine aittir, tababetten ziyade hijyen kısmı iyidir. J Fitzherbert, ziraate ait yazdığı eserde çiftlik hayvanlarının hastalıklarından da bahsetmiştir. Ayın başlangıç veya tam zamanlarında yukua gelen sıfatın yavrunun cinsiyetine tesir ettiği inancını, altmış kırakta yaptığı tecrübe ile, reddetmiştir. Hastalıklar bahsinde yenilik göstermez. Meselâ uyuzun bulaşık olduğuna dair bir not yoktur. Sığırdada Cenurus cerebralis yakalarında operasyonla tedaviyi tavsiye ve tarif eder. Fitzherbert'in en önemli buluşu distomatosis'de koyunlar için meralardaki beyaz sümüklülerin tehlikeli olduğuna işaret ederek bu hastalıkta ilk defa ara hayvanına dikkati çekmesidir. Bundan başka karaciğerde parazitleri de göstermiştir. Henri Cornelius Agrippa, Fre-

(*) 14. yüzyılın başında yazılmış olan Ebu Bekr'in Naseri eserinde atlarda kusma ve teticileri, etraflıca anlatılmıştır (1).

(**) Aristo'nun «Nebatlarda cinsiyet yoktur» iddiasını reddedip onlarda da cinsiyetin mevcudiyetini ilk bildiren âlim.

derick Grisone, İtalyan veteriner yazarlardır. O çağda ilk defa İtalya'da kurulan yüksek atçılık mektebinde Grisone hocalık etmiştir. Kitabında da yalnız binicilikten bahseder. Agostino Gallo, İtalyan, Conrad Gesner, Zürihli, Cesare Fiaschi, İtalyan olup veteriner tababete ait yazıları bulunan kimselerdir. Thomas Tussar, manzum halde önemsiz yazılar bırakmıştır. Giovanni Battista Ferraro, meşhur binicilik mektebi hocalarındandır, kitabı kıymetsizdir. Gladio Corte, İtalyan olup İngiltere'de sarayda çalışmıştır. Kitabında hastalıklardan bahsetmez. John Phillip Ingrassa, insan hekimi, veteriner tababetin de insan tababetine aynı derecede önemli olduğunu yazmıştır. Jean Masse, Hippokratika'yı Fransızcaya tercüme etmiştir. Ippolite Bonacossa, veteriner hukukî meselelerine ait ilk eseri vermiş ve kitabı birçok defalar tekrar tabedilmiştir. İngiliz Thomas Blundeville 1560 ile 1589 arasında bir çok eser vermiştir. Veteriner tababetine ait yazıları birçok noktalardan Bizans çağından geridir. Önce terbiye ve eşkâl bahsi gelmektedir. Burada atlarda molar dişlerin mevcudiyetini bilmediğini gösterir. Hastalıklar ve tedavi bölümünde bahsettiği birçok hastalıkların bulaşık olduğunu bilmemektedir ki bu da 16. asır bilgisinin Bizans devrinden geri olduğunu gösterir. Gene aynı kitapta Blundeville atlarda beyin ya çok azdır veya hiç yoktur demiş, atlarda safra kesesi hastalıklarından bahsetmiştir. Nalbandî kısmında da birçok hatalar yapılmaktadır. Charles Estienne ve Pasqual Caraciolla önemsiz eserler bırakmışlardır. George Turberville, köpek tababetine ait kitap yazmış bir İngiliz sportmenidir. Kitabı, veteriner literatüre önemli bir şey ilâve etmezse de 16. yüzyılda köpek patolojisine alâkanın mevcudiyetini göstermektedir. Nicholas Malbie 1, John Fayser 2 tane olmak üzere veteriner tababete ait önemsiz kitaplar yazmışlardır. Conrad Heresbach, kendisine Almanya'nın Columella'sı denmiştir, ziraate ait kitabında atların yem ve diyetinden bahsetmiştir. Hijyene önem vermiştir. Topallıklar bahsi iyidir. Zamanında şirürjikal müdahale ile deri malleusunun tedavi edildiğini yazmıştır. Sığır ve domuz hastalıklarından da bahseder. Marx Fugger, Fernando Calvo, John Astley, T. Beddingfield, John A. Emelianus, diğer tali veteriner yazarlardır. Christopher Clifford «Atçılık mektebi» ismiyle bir kitap yazmış ve ahır hijyenine önem vermiştir. Zamanının birçok batıl itikatlarına inanmamıştır. Leonard Maschall, burada zikredilmeğe lâyık olmıyan cesur bir müntahildir. Büyük bir itibar kazanmış görünen eserinde kendine ait bir tek orijinal fikir yoktur. Sığırlara ait yazdığı ilk kitap daha ziyade Columella'dan alınmış olup intizamsızdır. İkinci kitap at hastalıklarına aittir. Bu hayvanların hastalıklarından bahsederken at ve kaptırlarda beyin olmadığını tekrarlamıştır. Üçüncü kitabında ise koyun, keçi, domuz ve köpek hastalıklarına ait değersiz bilgi vermektedir.

John Sadler 1572'de Vegetius'u İngilizceye çevirmiştir. Richard Sadler İngiliz olup latince önemsiz bir kitap yazmıştır.

Carlo Ruini 16. yüzyılın en orijinal ve ilmi veteriner eserini veren İtalyan senatördür. Hayatı hakkında birşey bilinmemektedir. «Atın anatomisi, hastalıkları ve tedavisi» isimli kitabı ilk defa 1598'de kendi ölümünden sonra yayınlanmıştır. 1316 da Bolonyalı Mundino (*), 1953'te Vesalius gibi anatomistler Galen'in hatalarını düzeltmişlerdir. Galen'in anatomisi muhtelif hayvanların diseksiyonu ile yazılmıştır. Hiç insan kadavrası diseke etmediğine inanılmaktadır. Fakat 16. yüzyıla kadar at anatomisi ciddiyetle etüd edilmiş değildir. Bilindiği gibi Leonardo da Vinci sathı at anatomisini dikkatle tetkik etmişti. İşte Ruini'nin elindedir ki kapkara cehalet içinde bulunan tek tırnaklıların anatomisi, mubalağası imkânsız bir mükemmeliyete erişmiştir. At vücudunun bir tek noktası bile onun skalpelinden kurtulmuş değildir. Hattâ gebe uterus ve foetusun sirkülasyon sistemi bile inceden inceye gösterilmiştir. Bundan başka anatomiye yalnız ilmi bir alâka ile bakılmamış aynı zamanda doğru klinik bilgisi için esas sayılmıştır. Ruini atın patolojisine çalışacak bir kimsenin anatomisine ilgisiz kalamıyacağını bildirmiştir ki bu noktadan Ruiniyi veteriner ilminin babası olarak kabul etmek yerinde olacaktır. Kitabın anatomi kısmı beşe ayrılmıştır. Birinci bölüm baş ve beyin sinirleri, damarları, adaleleri ve glandları ile birlikte, ikinci kısım; boyun ve göğüs, üçüncü kısım karın boşluğu organları, medulla spinalis, bel, sacrum ve pelvis, dördüncü kısım; genital organlar, foetus ve zarları, beşinci kısım; ön ve arka ayakların kas, kemik ve sinirlerini ihtiva eder. Ruini her bölgede derinlikten satha doğru çalışmıştır, kaslara isim değil numara vermiştir. Kitabın hastalıklar ve tedavi kısmı anatomi bölümüne nazaran zayıftır. Fakat zaten Ruini kitabın anatomi kısmıyla tanınmıştır. G.A. Cito, Philip Scacco, John Colerus ve Gaspard Reuschlein bu asrın son önemsiz yazarlarıdır. Gervase Markham (1568 - 1637) eserlerinin çoğunu 17. yüzyılda verdiği için daha sonra incelenecektir. 1595'te yazdığı at terbiyesi ve hastalıkları konusundaki kitabı yüzünden burada da zikredilmiştir. Meslekî bilgi bakımından bu kitap önemsizdir. Jean Herard, Giovanni Battista Pignatelli gibi önemsiz veteriner yazarlarla bu yüzyılın sonu gelmiştir. Fakat unutulmamalıdır ki, 16. yüzyılın sonuna doğru veteriner ilminde yenilikler başladığına dair birçok işaretler vardır. Bu henüz klinik çalışma ve hastalıklar konusunda değilse bile ileriye doğru bir adımdır. Ruini bu periodun en büyük şahsiyetidir.

(*) Daha ziyade Mundino de Luzzi olarak tanınmıştır.

17 nci YÜZYIL

Sir Frederick Smith birinci cildin 62 tam sayfasını Gervase Markham'a ayırmış, onun hayatını ve yazılarını kritik etmiştir. Markham, edebi hayatı boyunca yalan söylemiş ve yazmıştır. Katiiyen dürüst olmamıştır. Kendi eserleri hep başkalarından satır satır kopye olduğu halde kopye ettiği kimselerden hiç bahsetmemiştir. Kitaplarını değişik isimler altında defalarca neşretmiştir. Nadiren revizyon yapmıştır. Yayın sistemi habis ve utanmaz bir adam olduğunu göstermiştir. Umumiyetle dikkatsizdir. İki ayrı kitabında aynı konuyu tenakusla anlatır. At seçimine dair yazdığı eserinde avcılıkta kullanılan atların beslenmesinden, diyetlerinden bahseder. Hijyen kısmı çok geridir. Ahır sıcak ve karanlık olmalıdır, hayvana ağır örtüler örtmelidir. Kitapta, kendisinin hiç klinik tecrübesi olmadığını anlatacak birçok noktalar vardır. Meselâ atların kusabildiklerine inanmıştır. Daha sonra «Cavelarice» ismiyle çıkardığı kitap yukardakinin genişletilmiş kopyesidir. Hastalıklar kısmı noktası noktasına geçen asrın İngiliz veterineri Blundeville'den kopye edilmiştir. Kendisi hastalıklar hakkında pratik olarak hiçbir şey bilmemektedir. Üç yıl sonra, 1610'da, «Şaheser» isimli kitabını neşretmiştir. Bu da Cavelarice'in daha genişletilmiş bir nüshasıdır ve Blundeville'den kopye edilmiştir. Hâlâ mal leusu tedavi etmektedir. Yalnız enfeksiyöz oluşuna işaret etmiştir. Anatomi kısmı Vegetius'tan alınmıştır. Atta safra kesesini karaciğerin altında ince, yeşilimsi bir kese olarak tarif eder. Bu sefil kitap, nalbantlara lâzım olan aletlerin listesi ile nihayet bulur. 1613'te «İngiliz Çiftçiliği» ve 1614'te «Ucuz ve iyi Çiftçilik» isimli kitapların yayınlamıştır. 1623'te «İngiliz ev kadını», 1924'te «Çiftçiliğe Elveda», nihayet at hastalıkları ve at yetiştirmesi hakkındaki eski eserlerinin yeni bir kopyası olarak 1630'da «Markham'ın sadık veterineri» isimli kitabını neşretmiştir. Semptom veya diağnoz hakkında hiçbir not yoktur. Sadece tedaviden bahseder. 1634'te «Okçuluk sanatı» ismile, diğer bir yazardan kopya ettiği eseri yayınlamıştır. Markham bu kötü metotları ile asrın diğer orijinal yazarlarını da enfekte etmiştir (*). Buna rağmen bu tesirden azade kalmış kimseler de görülür. Micholas Morgan mevzuu bilmeden veteriner tababete ait bir kitap yazmıştır. Thomas Spackman, insan hekimi, kuduz hakkında bir kitap yazmıştır. Isıran hayvanın kuduz olup olmadığını anlamak için yaraya sürülmüş ekmek diğer bir hayvana yedirilmektedir. Yerse ısıran hayvan kuduz değildir. Çok çeşitli tedaviler tavsiye etmiştir. Emmek ve koterize etmek bu meyandadır. Michael Baret,

(*) Smith'in burada kendi vatandaşı için kullandığı ağır lisan gayanı dikkattir.

önemsiz bir kitap yazmıştır. William Browne, keza yalnız at terbiyesi kısmı iyi olan bir kitap bırakmıştır. John Grawsley, hakiki bir pratisyendir. Sığır ve koyunlarda *Cenurus cerebralis* vakalarında operasyon yaparak beyinden keseyi çıkarmış ve bu kesenin içinde küçük, beyaz, kurtumsu şeyler bulunduğuna işaret etmiştir. Obstetrik bahsi de çok ilgi çekicidir. Sezariyen operasyonu tarif eder. Distomatosis'in mera ile alâkasına dikkat etmiştir. Sancılarda bazen ponksiyon kullanır. Thomas Grymes, boş bir kitap yazmıştır. Thomas de Gray, «Mükemme Atçı» ismiyle bir kitap yazmıştır. Yetiştiricilikte hereditör hastalıklara önem verilmesine işaret etmiştir. Bilhassa nöbetli göz ağrısı bunların başında gelmektedir. Malleus ile deri ruamı arasında münasebet kuramamıştır ve hakikatten ayrılarak deri ruamını tedavi ettiğinden bahsetmiştir. Zaten De Gray'ın eseri geçmişin hatalarının tekrardan ibaret, değersiz bir kitaptır. Sir Thomas Browne, Markhamvari bir kitap yazmıştır. William Cavendish, Newcastle dükü, hayatını atçılığa vakfetmiş ve çok tantanalı resimlerle süslü bir kitap bırakmıştır. Aydın bir insandır. Ayın, rüzgârların ve sağ veya sol testisin yavrunun cinsiyeti üzerinde hiçbir tesiri (çağdaşı olan veterinerler buna inanmışlardı) olmayacağını yazmıştır. Hastalıklara ait bir şey yazmamıştır. Robert Barrett, esas itibariyle Markham'dan kopye ederek bir kitap yazmıştır. Orijinal olarak ilk defa malleusta akciğerdeki lokalizasyondan ve hernia abdominalisde dikişle tedaviden bahsetmiştir. Richard Lower, insan hekimi, at tababetine yabancı değildir. Burun akıntısının beyinden gelmediğini söylemiştir. Thomas Willis, diğer bir insan hekimi, daha ziyade anatomist olarak tanınmıştır. Hayvanlarda biri kanda bulunmak, diğeri sensitif olarak iki kısım ruh bulunur demıştır. John Clarice ehemmiyetsizdir. John Halfpenny, hiçbir şey ilâve etmez. Michael Harward, veteriner tababetine ait, İrlanda'da yazılmış ilk eseri vermiştir. Kendisi İngilizdir. Salgın hastalıklardan anthrax'ı iyi anlatmış, gömülmemiş kadavraların tehlikesinden bahsetmiştir. Tedavilerde tavsiye ettiği ilâçlar, Markham'inki gibi iğrenç değildir. Kendisi cesur bir operatördür. *Cenurus cerebralis* vakalarında, çok etraflı olarak, yapılacak operasyonu anlatır. Basit hernia abdominaliste tatbik ettiği operatif tedavi çok moderndir. Harward, asıl orijinal tarafını barsak yaralarında barsak ve karın cidarının dikişleri bahsinde göstermiştir. Kitabını okuyan kimse onun intestinal şirurjinin öncüsü olduğundan şüphe etmeyecektir. Harward'ın eseri çığır açıcı olmasına rağmen, zamanında Markham'ın kara gölgeleyici tesirinden dolayı lâıyıkı ile takdir edilememiştir. Beşerî şirürjiden bile öndedir. Robert Almond önemsizdir. Richard Ruscum, Mascall'ın diğer ismidir ve kitabı daha önce incelenmiştir. Nehemiah Grew, insan hekimi, komparativ anatomi üzerinde çalışmıştır. Mide ve

barsak komparativ anatomisi kitabında sekum bahsinde Glisson'un (Francis Glisson, Capsula glisoni'yi bulan anatomist) atlarda ve tavşanlarda sekum çifttir şeklinde yaptığı hatayı Grew düzeltir ve atlarda sekum ikinci bir mide hattâ ondan daha üstün ve hakiki midedir demıştır. Ruminasyon fizyolojisini bugünküne yakın izah eder. Thomas Tryon, veteriner hijyen konusunda ahırların havalandırılmasının önemi gibi çok iyi kısımları ihtiva eden bir kitap yazmıştır. Allen Mullen, «Fil Anatomisi» ismiyle İrlanda'da bir kitap neşretmiştir. İngilizce dilinde bu konuda ilk kitaptır. «Hayvanların Gözleri Hakkında Müşahedeler» ismiyle ikinci bir kitap daha yazmıştır. Andrew Snape, 1683'te İngiliz dilinde ilk at anatomisi kitabını yazmıştır. Ruini'nin kitabından istifade etmiştir. Hattâ ona ait bazı şekilleri kendisine mal etmekle itibarını lekelemiştir. Snape'in en önem verdiği bahisler sirkülasyon, sinir sistemi ve gelişmedir. Harvey, De Graaf, Neetham'ın buluşlarından haberdardır. Modern fikirlidir ve kendi eserinin tam olmadığını farkındadır. Ruini'den başka diğer yabancı anatomistlerin isimlerini zikretmiştir. Sirkülasyon bahsinde arter ve venaların nihayetle anastomoz yapmadıkları, arter kanının dokular tarafından emildiğini, sonra bu dokulardaki kanın venalar tarafından emildiğini yazmıştır. Halbuki bu anastomozlar 1661'de Malpighi tarafından keşfedilmisti. Beyin anatomisi üzerinde uzun bir bahis vardır. Atta beyin olmadığını iddia eden çağdaşlarının bulunuşuna şaşmaktadır. Burun akıntısının beyinden gelmediğini söylemiştir. Ayak anatomisi bahsi iyi değildir. Zaten bu kısım, Ruini'nin meşhur eserinde de zayıf olarak incelenmiştir. Snape, ilme alâka duyan orijinal bir müşahadedecidir. Samuel Collins, insan hekimi, «İnsan ve hayvanlar anatomisi» ismiyle bir kitap yazmıştır. Daha ziyade ruminantlar maymun, kedi, köpek ve kuşlar üzerinde durmuştur. Ruminasyon fizyolojisinden de bahsetmiştir. Bu mevzu o çağda fazla ilgi çekmekteydi. 1685'te Basel'de J. C. Peyer, insan, dört ayaklılar ve kuşlarda ruminasyondan bahseden kitabında sığırdaki ruminasyon organlarından, sinirler hariç, o derece iyi bahsetmiş ve doğru resimler çizmiştir ki, daha sonra bu konuyla çalışanlara fazla bir şey bırakmamıştır. J Lambert'in «Köylünün Hazinesi» kitabını incelemek mümkün olmamıştır. G. Langbaine, R. Blome'in ve yazarı belli olmayan veteriner tababete ait bir çok yazılar arasında önemli kısımlar yoktur. Sir William Hope, Solleysel'in biraz sonra incelenecek olan «Mükemmel Veteriner» (*) isimli eserini İngilizceye çevirmiştir. Her ne kadar tercüme mükemmel değil-

(*) Kitabın asıl ismi «Compleat Farriers» dir. Vegetius'dan sonra veteriner termi unutulmuştur. Modern zamanlara kadar İngiltere'de farrier, hayvan hekimi mânâsında kullanılmıştır.

se de Markhamizm'in İngiltere'de yerleştiği çağda Solleysel'in ileri fikirlerinin memlekete sokulması bakımından Hope'un mesaisi teşekkürle lâyıktır.

Jacques Labessie de Solleysel (1617-1680), son derece dürüst bir insandır. Fransa'da itibarı çok yüksekti. Fransa akademisinden Perrault Solleysel için «17. yüzyılda Fransa'nın en büyük adamlarından biridir» demiştir. Kitabının birinci kısmı atın bakımı, seçimi ve nallanması konusunda olup çok iyidir. Aklı selimine rağmen eskilere uyarak nallama zamanlarının gökteki ayla ilgisinden bahsedecek kadar batıl itikatlıdır. Hastalıklar bölümünde Kornaj kroniği belirli bir şekilde anfizemden ayırır. Bu konudaki yazıları tarihi bakımdan önemlidir. Kan fizyolojisi ile çok ilgilenmiştir. Ductus thoracicus'a bulunandan dolayı Eustachian ismi verilmesinin doğru olacağı kanaatinde. Fakat buna rağmen venalarda kanın istikametini anlayamamış. V. jugularis'de kanın başa doğru gittiğine inanmıştır. Halbuki Harvey'in keşfinden haberi vardır. «Hastalık konusunda en önemli nokta hastalığın sebebini bulmaktır ve korunma tedaviden çok daha iyidir» demiştir. Gurm'un daha ziyade taylarda olduğuna dikkat etmiş, bulaşıcı karakterini göstermiş fakat bunun bazen malleus haline geçeceğini de yazmıştır. Ne olursa olsun İngiltere'de daha 19. yüzyılın son yıllarına kadar gurmün bulaşık tabiatı bilinmemiştir. Solleysel'de malleus bahsi çok iyidir. Deri malleusu ayrıca incelenmiştir. Farcy ile malleusun «Alman Kuzenleri» olduğu fikri Solleysel'in orijinal fikri değildir (*). Sancılardan uzun uzun bahsetmiştir. Paraziter sancılara dikkati çekmiştir. Yalnız sancının bir arazi olan işeme güçlüğü, kendinden evvelkilerde olduğu gibi hastalığın asıl kendisi olarak almıştır. Bacaklardaki hastalıklar ve yaralar kısmında yenilik göstermez. Solleysel'in bu parlak eserinin en değersiz kısmı olan tedavi bahsi, zamanın zevkine uyularak, Hope tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir 1697'de A.S. Gent ismindeki yazar, kitabında dişi eşekle aygır çiftleştiği zaman erkek katır, erkek eşekle kısrağın çiftleşince dişi katır doğar şeklinde saçmalar yazmıştır. Sir John Floyer, astım üzerinde bir eser yazmış olan insan hekimi, atların enfizem hastalığını incelemiş ve çok doğru müşahedelerde bulunmuştur. Vücutta hümorlardan ziyade membranlarda vukua gelen bir hastalıktır, demiştir.

17. yüzyıl kapatılmadan asrın ikinci yarısında Royal Society'nin «The Philosophical Transaction» de neşrolunan makalelerden bahsetmek gerekir. Hayvanlarda anomaliler, hayvanlarda kan nakli, hay-

(*) Solleysel'den 300 yıldan daha fazla bir zaman evvel Ebu Bekr «Naseri» eserinde malleus ve Lymphangioitis malleosa'yı bir isim altında aynı hastalık olarak mütalâ etmiştir (1).

van organlarında çeşitli taşlar, köpekte sekum çıkarılması, anthrax'a karşı bazı ilaçlar ve bazı muvaffak olmuş şirürji ameliyeleri veteriner tababetini ilgilendirmektedir.

17. yüzyılda Fransız bilgini Solleysel, İngiliz Floyer ve gene İngiliz olan unutulmuş Harward, en önemli şahsiyetlerdi.

ÖZET

Bu yazıda Sir Frederick Smith'in veteriner literatürü tarihine ait eserinin 1700 yılına kadar olan birinci cildi hulâsa edilmiş ve değeri bildirilmiştir.

Summary

In this article the first volume of Sir Frederick Smith's «The Early History of Veterinary Literature and its British Development» condensed.

This volume deals with the veterinary literature from the earliest time to 1700 A.D.

L İ T E R A T Ü R

- 1 — **Ertk. N.** İslâm Medeniyeti Çağında Veteriner Tababette Gelişmeler ve «Naseri» Hab. (Baskıda).
- 2 — **Smith, F.** The Early History of Veterinary Literature and Its British Development. Bailliere, Tindall and Cox, London, 1919.
- 3 — **Smithcors, J. F.** Blaine's History of Veterinary Medicine to 1800. J. Amer. Vet. Med. Ass. Vol 128, No: 4, 178-184, 1956.
- 4 — **Smithcors, J. F.** Evolution of The Veterinary Art. Veterinary Medicine Publishing Comp. Missouri, 15-22, 1957.